

1. UNIVERSITARIS I IL·LUSTRATS

per Mariano Peset i Salvador Albiñana

Parlar de la Il·lustració és ocupar-se de les idees que s'iniciaren a Anglaterra i a França cap a finals del segle xvii i s'estengueren a altres països —amb diferent característica— al llarg del Set-cents. La definició de Kant —com la sortida de l'home de la seva culposa minoritat— expressa l'alliberament i el valor que animava les noves minories europees; s'afirmava la força del pensament racionalista i científic enfront de la tradició escolàstica i de les dependències religioses. A partir del racionalisme s'aplicaren els plantejaments generals a tots els sectors del coneixement, a la política i a la societat. Amb una doble finalitat, que de vegades coincideix en uns mateixos escriptors —fins i tot Voltaire—: d'una banda, realitzar una crítica profunda de les institucions i de les idees de l'Antic Règim; de l'altra, assolir un rejuveniment que fes el món més respirable, si més no per als estrats superiors il·lustrats. La destrucció dels fonaments —la monarquia, l'Església o la noblesa—, serà una conseqüència que, de vegades, s'expressa en l'ideari il·lustrat, però que només duen a terme els liberals. Hom persegueix reformes, no una revolució política i social, com s'esdevindria més endavant.

A la Península hispana predominen la moderació i la tebior en els propòsits. L'estructura social, amb una Església poderosa i una noblesa entera, presta suport a la monarquia, la qual no és posada en dubte. Una ciència molt limitada i una influència del clero a les universitats i als centres d'ensenyament no permeten massa avenços. Tampoc l'activitat dels il·lustrats, en minoria, o llurs escrits i edicions, no poden comparar-se amb altres països. València, la principal ciutat del país, fou, juntament amb Alacant i alguna altra, focus d'il·lustració —limitat, puix que els més conspicus es trobaven més aviat a la cort, a l'entorn del monarca. Amb tot, l'aportació de l'est peninsular al cabal de les noves idees és remarcable i mereix una valoració de les seues circumstàncies i dels seus protagonistes.

LLIBRES I LECTURES

La llengua de la Il·lustració a València fou el castellà. La Nova Planta motivà un fort retrocés de la utilització del valencià o català en els documents oficials; les actes municipals o del Reial Acord, les sentències o les ordres de tota mena s'hi redacten només en castellà. És veritat que aquest procés havia començat dos segles abans, però l'ús oficial del català mantenia aquesta llengua amb certa fortalesa. A partir de 1707 resta com a vehicle de comunicació del poble, sense que gairebé no existeixin més impresos que els colloquis o la literatura popular, escassíssims sermons i poc més. Una literatura d'entreteniment, amb intenció humorística, conserva com a últim reducte el passat: per exemple, l'anònim *Coloqui graciós entre els gosos de la portalada del convent de Sanct Domingo y el Rat-penat questà damunt de la porta del Real* o el *Romans nou, molt graciós y entretengut hon se referixen totes les cosetes que deuen previndre les senyoretas pera parir, la sutjecció que han de tindre al marit y altres circumstancies que han de tindre les casades*.

L'Església mantingué durant més temps l'ús del català en els llibres de baptisme i de defuncions, o en les institucions que, com l'hospital general, tenien connexió amb l'arquebisbat. A meitat de segle, l'arquebisbe Mayoral ordenà que fos substituït pel castellà en la documentació eclesiàstica. És possible que el manteniment eclesial de la llengua anterior sigui degut al pes de la inèrcia en una època en la qual la seu estigué durant molts anys vacant o desatesa. A Oriola, el capítol ja havia acordat en 1704 que les actes i els documents s'escrivissen en castellà.

Tot s'escriu en castellà. Un home com ara Mayans, de parla valenciana, a penes si deixà rastre escrit, per bé que el seu interès per l'idioma que parlava siga evident. En alguna ocasió escriu a Climent, bisbe de Barcelona, a l'entorn de la necessitat de conservar la llengua al mateix temps que s'introdueix la castellana, «*para entender mejor la doctrina christiana, pues en nuestro reino ai muchos que la aprenden en castellano i no la entienden porque no saben la lengua extraña como la nativa*». Les pastorals de Climent, en bona part, són escrites en català; però la situació de Catalunya és diferent, per la qual cosa part de la correspondència del catedràtic de Cervera Josep Finestres s'expressa en el seu idioma. El valencià Pérez Bayer, quan li escriu, també el fa servir, tot i que, en canvi, no ho fa amb Mayans.

A València no existeix cap mena d'interès culte per la seua llengua. Només hi ha alguna excepció, com és el notari Carles Ros, un home que s'esforçà, amb alguns vets populars, a cultivar-la i a promoure-la. Publicà algunes obres, fins i tot un reduït *Diccionario*, en 1739, que pretén de mantenir i de revifar la llengua; l'amplià i el millorà durant anys fins a l'aparició, en 1764, del *Diccionario Valenciano-Castellano*,

al mateix temps que continuava cultivant el gènere festiu dels colloquis. Pròxim al nostre notari, en aquesta direcció més culta, es troba el dominicà Lluís Galiana, amb la seua *Rondalla de rondalles*, imitació de Quevedo, o les seues colleccions de refranys valencians. A finals del segle XVIII, en 1795, aparegueren al «Diario de Valencia» unes *Trobes de mosén Jaume Febrer, en que tracta dels llinatges de la conquesta de la ciutat de Valencia e son regne*, que es consideren apòcrifes —s'atribuïen al moment de la conquesta. Ja es coneixien manuscrites des dels inicis de la centúria; possiblement són una composició del segle XVII o de principis del XVIII que es publicava ara per justificar alguns llinatges o bé la seua antiguitat.

No obstant això, la llengua popular es trasllueix sovint en els escrits de l'època. D'una banda, els esmentats fullets de caire festiu, juntament amb versos anònims o signats; per exemple, se cita com a poeta menor Joan Baptista Escorigüela. D'altra banda, en els llibres castellans s'intercalen moltes vegades poesies en valencià, i en les festes o commemoracions dels gremis i en les vides de sants els goigs fan servir la llengua en la qual el poble fa les seues pregàries. Un llibre editat per Monfort a meitat de segle donava normes i estil per a la predicació vernacla. La llengua fou conservada pel poble, en la parla i en alguns sermons sobre sant Vicent Ferrer, però es trobava desterrada dels usos cultes, dominats pel llatí i pel castellà. Aquest declivi era, sens dubte, anterior; una estimació referida a les edicions de la ciutat de València durant el regnat de Carles II, dona percentatges del 87,33 per a la llengua castellana i del 7,36 per a la catalana. El llatí era l'idioma universal, sostingut per l'Església i les universitats. La missa i els llibres de ciència teològica, els llibres de filosofia o de dret —les doctrinals, puix que les lleis estan en castellà: *Partidas* o la *Nueva Recopilación*— mantenen una tradició llatina, la qual comença a declinar, tot i que es continua emprant a les aules fins ben entrat el segle XIX. Hi ha un esforç renovador del llatí: Martí o Mayans en foren paladins, quan ja començava el seu declivi; continuava acomplint funcions acadèmiques i de llengua científica universal, com es pot veure en la seua correspondència amb altres erudits de l'Europa il·lustrada.

A la segona meitat de segle apareix la impremta de Benet Monfort, amb edicions acurades; entre 1757 i 1807 dona llum a nombroses obres, algunes de les quals de complexa composició o volum, com són ara el tractat de Pérez Bayer a l'entorn de la numismàtica hebrea o les *Opera omnia* de Joan Lluís Vives, a cura de Mayans. Al costat de la impressió de reials ordres, provisions i cèdules —que van a engrossir el seu apartat de legislació—, hom percep la intenció il·lustrada dels seus llibres, adreçats a un públic universitari: Vinni, Berní, Rosell, Jacquier, Verney, Juenin, etc. També edita nombrosos textos clàssics —Ovidi, Terenci, Ciceró, Virgili, etc.—, d'humanistes hispànics —Nebrija, Fray Luis de León, Arias Montano, etc.— o algun clàssic català, com és el cas d'Anselm Turmeda.

Impresos editats per Monfort (1757-1807)

	<i>Nombre</i>	<i>Percentatge</i>
Legislació	229	31,2
Religió	210	28,6
Actes acadèmics	119	16,2
Història	26	3,6
Literatura de creació	26	3,6
Gramàtiques llatines	20	2,7
Economia	17	2,3
Medicina	11	1,5
Filosofia	8	1,0
Teologia	7	0,9
D'altres	62	8,4
<i>Total</i>	<i>735</i>	<i>100</i>

FONT: I. Ruiz: *D. Benito Monfort...* Elaboració pròpia. En altres es recullen matèries molt disperses, les quals suposen, per tant, percentatges força baixos.

Un sol editor no pot proporcionar una visió de la llibreria valenciana: no hi ha llibres mèdics o científics, com tampoc hi trobem a penes literatura popular. Grans volums o treballs de major volada intel·lectual s'hi troben barrejats amb reials cèdules o fullets. El predomini religiós sembla ser una característica general, mentre l'elevat nombre de publicacions acadèmiques —oracions, tesis, per l'obtenció de graus o càtedres— revela la proximitat de Monfort al món docent.

Al segle XVIII, la ciutat de València encara conserva un lloc destacat pel que fa a l'edició de llibres, després de Madrid i Barcelona. No existeixen estimacions generals referents a les edicions durant el Set-cents, per la qual cosa encara ens movem entre llistes d'editors i d'obres, sense conèixer les proporcions entre llibres religiosos, científics o jurídics. Només podem conèixer millor les dades d'aquells qui oposaren o dels qui gaudiren de càtedres en la universitat —en tot cas, el seixanta-cinc per cent de llurs publicacions s'imprimeixen a la ciutat.

Hi ha un petit nombre d'impressors, alguns dels quals es troben involucrats en el combat renovador. És el cas d'Antoni Bordassar, en el taller del qual es formà Josep d'Orga, un altre destacat impressor. Bordassar és quelcom més que un simple editor, ja que al seu entorn es reuneix una Acadèmia Matemàtica, que la seua prematura mort extingí; d'altra banda, en els seus papers inèdits es conserva un intent de diccionari enciclopèdic, que pretenia ordenar de forma sistemàtica els vocables, d'acord amb els diversos camps del saber. Per la seua banda, d'Orga apareix com a

editor amb major volum, per tal com obrí un taller a Madrid en 1750; tot i que finà uns anys més tard, la seua vídua continuà la seua tasca. També destaca Salvador Faulí, llibreter i enquadernador en el seu local proper al Col·legi del Patriarca, a partir de mitjan segle, el qual, anys més tard, albergaria una tertúlia d'afrancesats a la qual acudirien Moratín i Marchena. N'hi ha d'altres, entre els quals destaca José Estevan Dolz, que imprimí els toms d'*Escritores del reyno de Valencia*, de Vicent Ximeno, repertori bibliogràfic regional, en la línia de Nicolás Antonio. En 1759, es crea una companyia de llibreters, en la qual es reuneixen durant alguns anys Faulí, Manuel Caveró i Juan Antonio Mallén entre altres, com a intent de modernització empresarial, que fracassà, però, aviat. Cap a finals del període, destaca la iniciativa editorial de Vicent Salvà, vinculat amb els successors del llibreter francès Diego Mallén, establerts a València.

En el món editorial de València, amb motiu de la reforma universitària, farà la seua aparició quelcom de ben inusual: una impremta per a editar els manuals que s'havien d'utilitzar a les aules. Existia un precedent a Cervera, el qual, sens dubte, recull Mayans en el seu informe sobre els estudis; el rector Blasco acceptà el suggeriment i destinà un fons de vint mil pesos a fi de poder estampar dissertacions i manuals universitaris. S'escollia un manual llatí, del qual no existissen prou exemplars al comerç, s'encarregava la seua correcció a un professor —el qual cobrava una gratificació per la seua labor— i posteriorment s'encomanava la seua edició a alguns dels esmentats impressors. Després de la venda, es repartia una part dels beneficis entre els professors, tot i que, com que no es portava una comptabilitat acurada, el fons inicial passà, parcialment, a mans dels professors. El negoci era substancial, segons els càlculs que s'han fet d'algunes edicions, car els tiratges, de 1.500 a 2.000 exemplars, eren força elevats per l'època i les vendes estaven assegurades.

Distribució del preu per unitat (en rals)

	<i>Berti</i>		<i>Van Est</i>		<i>Lackics</i>		<i>Boerhaave</i>	
	<i>Preu</i>	<i>%</i>	<i>Preu</i>	<i>%</i>	<i>Preu</i>	<i>%</i>	<i>Preu</i>	<i>%</i>
Paper	5,1	26,8	31,4	26,0	3,0	27,3	4,6	17,7
Impressió	4,5	23,7	32,5	26,9	3,2	29,1	5,7	21,9
Correcció	1,2	6,4	4,0	3,3	0,9	8,2	0,9	3,5
Enquadernació	2,0	10,5	10,0	8,2	2,0	18,2	2,0	7,7
Comissió venda	0,9	4,7	6,1	5,0	0,5	4,5	0,7	2,7
Benefici	5,3	27,9	37,0	30,6	1,4	12,7	12,1	46,5
<i>Preu</i>	19	99,9	121	100	11,0	100	26,0	100

Heus ací les grans possibilitats que existien en l'edició de llibres per a la Universitat, malgrat que la deficient gestió fa pensar que els resultats no foren tan afalagadors. En el bombardeig de València per part de Suchet, en 1812, s'incendiaren la Universitat i els fons existents, la qual cosa posà fi a aquella via.

L'edició de llibres a València proporciona algunes claus per a conèixer l'ambient de la cultura il·lustrada. Això no obstant, és només a partir de les lectures que hom feia que hi ha la possibilitat d'acostar-se unes quantes passes més. A través de les biblioteques del país, hom pot plantejar-se quins llibres eren llegits o utilitzats en aquella època. En els protocols notarials poden extreure's inventaris de biblioteques que, en el seu moment, proporcionaran una visió més ajustada d'aquestes realitats. Genaro Lamarca hi està treballant i Jordi Català i Joan Josep Boigues també han presentat alguns resultats. Tots els grups socials elevats posseeixen llibres durant el Set-cents:

Inventaris de llibres per professions

<i>Grups</i>	<i>Nombre</i>	<i>Percentatge</i>
Clergues	111	8,51
Advocats	31	2,37
Escrivans	29	2,22
Nobles	43	3,29
Comerciants	118	9,04
Metges	28	2,14
Artesans	403	30,90
Funcionaris	20	1,53
Arquitectes	13	0,99
Militars	22	1,68
Llibreters	4	0,30
Llauradors	192	14,72
Diversos	20	1,53
Dones	217	16,64
Indeterminats	53	4,06
<i>Total</i>	<i>1.304</i>	<i>100</i>

FONT: G. Lamarca: *Las bibliotecas privadas...*

Naturalment, els llibres són força diferents, de la mateixa manera que ho és el nombre d'aquells recollits en uns inventaris o altres. Només de l'estudi concret de les biblioteques, es poden extreure conseqüències per a endinsar-se en l'atmosfera il·lustrada. Aquí es col·loquen en els primers llocs les classes més nombroses, com són els artesans, llauradors o comerciants, a part dels clergues, els quals, malgrat no ésser tants, conserven l'estudi com a característica definidora.

La Universitat de València no tingué biblioteca fins ben entrat el segle, que és quan començà a formar-s'hi amb el valuós llegat de Francesc Pérez Bayer —una part s'incendiaria durant la guerra amb els francesos. En canvi, a Oriola, més al convent dominicà que no pas a la universitat, n'hi hagué una de magnífica, que encara es conserva, barrejada amb altres fons, a la Biblioteca Pública Fernando de Loaces; igualment, el seminari també posseïa un bon nombre de llibres. Gandia fou dotada pels jesuïtes d'una notable biblioteca; a banda d'això, n'hi ha d'altres d'aquest orde en el Col·legi de Sant Pau i en la casa profesa. També els dominicans —dels quals ens n'ha pervingut una part— i, en general, els ordes religiosos reunien grans cabals bibliogràfics. Es té coneixement del catàleg de l'orde militar de Montesa, biblioteca avui desapareguda, igual com de l'arquebisbal, la qual devia constituir una de les més importants. En el Col·legi del Corpus Christi s'ha conservat la vella llibreria de Sant Joan de Ribera, amb fons religiosos i teològics dels segles xvi i xvii, i, a més, n'existeixen d'altres del segle xviii. Els clergues, en general, freqüentaven la lectura i disposaven de nombrosos llibres; per exemple, el catedràtic i després bisbe de Barcelona, Josep Climent, reuní uns cinc-cents títols, i no és infreqüent que, amb diferències, molts d'ells disposassen d'un bon nombre de volums. La del degà Martí assolí un bon preu quan fou adquirida per un llibreter londinenc.

Tot i que durant l'època es deixen sentir comentaris sobre l'ociositat i la incultura de la noblesa, hi ha exemples individuals que escapen a aquesta condemna. El marquès de Villatorcas o el comte d'Alcúdia, a començaments de segle, encara animen les tertúlies d'alguns *novatores*. Però també cap finals de segle existeixen casos de nobles que mostren interès per les ciències o pels llibres. Per exemple, el comte de Lumiares féu estudis històrics de cert valor sobre Alacant; el baró de la Puebla, a Castelló, s'interessa pels coneixements d'astronomia i física, d'acord amb el nivell de la ciència de finals del segle xviii. Amb tot, la més important biblioteca coneguda és la que pertangué al comte de Carlet, per mor dels seus prop de nou-cents llibres, de diverses matèries. Una bona part dels llibres són de literatura i de ciència il·lustrada:

	<i>Títols</i>	<i>Percentatge</i>
Ciències	190	21,2
Història	165	18,4
Llengua i literatura	152	16,9
Religió	132	14,7
Política	60	6,7
Viatges i guies	58	6,5
Filosofia	38	4,1
Art	27	3,0
Dret	23	2,6
Economia	22	2,5
Diversos	16	1,8
Premsa	14	1,6
<i>Total</i>	<i>897</i>	<i>100</i>

FONT: Treball en curs d'elaboració de S. Albiñana i G. Lamarca.

Això no obstant, és l'excepció. Les anàlisis existents pel que fa a les llibreries dels nobles revelen que són més reduïdes, sense que sigui freqüent ultrapassar els cinc-cents títols, com és el cas del marquès de Dos Aguas. Predominen la religió, la història, la literatura i el dret. D'un total de seixanta herències nobiliàries, apareixen llibres en 14 casos; és a dir, que el percentatge de nobles posseïdors de biblioteques no sembla gaire allunyat dels mòduls europeus; similar al francès, encara que una mica més reduït. Per tant, és una mica injust el judici del cavaller Casanova, quan diu que a València no es pot conversar per manca de societat, i que no hi ha ningú a qui poder raonablement anomenar home de lletres.

També hi ha alguna biblioteca que no podem deixar de qualificar com a extraordinària: Mayans dedicà la seua vida a colleccionar —i a llegir— llibres de la seua especialitat, que deixaren astorats els seus coetanis, fins i tot estrangers. La publicació d'alguns catàlegs parcials o l'inventari que se'n conserva, assoleix xifres i valors portentosos. El mateix es pot afirmar de les Pérez Bayer o de Jordi Juan, la d'aquest darrer amb una presència de llibres científics anglesos i francesos, escollits i moderns, que avalen el seu bon coneixement de la ciència del moment. Biblioteca professional per a treballar que també sembla freqüent, amb dimensions menors, en alguns catedràtics d'universitat, com ho mostra la de l'anatomista Joaquim Llobart i Català, no fa gaire reconstruïda a partir de les seues pertinences en la Facultat de Medicina; sens dubte, reuneix part de la del seu pare. Més nombrosa és la del

catedràtic de dret Traver, amb més de mil títols, en la qual es troben les lleis i la doctrina dels segles XVI al XVIII amb una riquesa notable.

Queda molt per fer en aquest camp de l'edició i de les lectures, de manera que només n'hem pogut presentar uns primers esbossos. Amb tot, l'estudi del període il·lustrat no només depèn de les institucions noves o reformades, de les idees que s'aboquen sobre renovació o dels escrits capdavanters en les noves línies. Analitzar els llibres i llur comerç —amb les dificultats que suposa la censura—, les edicions o les biblioteques, és cabdal per a poder comprendre un ambient intel·lectual, unes possibilitats d'informació.

LES UNIVERSITATS VALENCIANES EN TEMPS DELS BORBONS

Qualsevol panorama cultural de la València moderna ha de referir-se a l'Estudi General com a centre d'aprenentatge i difusió de la cultura. Existeixen nombroses escoles de primeres lletres, amb un caràcter més general, o col·legis de jesuïtes o escolapis —que s'introdueixen cap a meitat de segle— i algunes càtedres de gramàtica en poblacions d'algun relleu, però la universitat és el centre d'ensenyament més important i nombrós. És possible que, en alguns aspectes, la rutina acadèmica o el predomini dels teòlegs i filòsofs escolàstics en els claustres, en els anys en què s'inicien les llums, revesteixin la institució d'ombres; tanmateix, no deixa d'ésser el camí per on van entrant els nous sabers a un àmbit col·lectiu —les individualitats, per bé que assenyalen noves possibilitats, no suposen difusió àmplia dels coneixements.

Ja hem vist que la «comunitat científica», no en sentit estricta, es distribueix en diversos estaments, amb forta presència dels clergues i una bona proporció de la noblesa o dels professionals, metges o juristes. Amb alguna excepció, són els universitaris els qui conformen la gent que llegeix i compra llibres, o bé els escriu. Per tant, la població estudiantil del Set-cents és un indicador adequat de com ascendeix durant el segle el nombre de persones que participen d'un cert nivell de coneixements.

Sens dubte, es tracta d'una població en ascens, enfront de la decadència en què comencen a entrar les universitats majors castellanes. La raó no n'omes es troba en una demografia més elevada —ja que els alumnes no procedeixen de totes les classes socials, sinó de les capes benestants—; més aviat obeeix a la regionalització avançada —hi ha nombrosos centres i hom estudia en els més propers— i a unes possibilitats existents per als professionals i per al clero en una València puixant. Les aules es nodreixen de valencians, amb una bona proporció d'aragonesos i de catalans

Nombre d'estudiants (mitjanes quinquennals)

Anys	Salamanca	Granada	Oviedo	Saragossa	València
1695-1700	2.150,4	128,4		676,4	596,8
1700-05	1.894,8	84,0	—	578,2	330,2*
1705-10	1.429,4	65,4	—	470,2*	416,5*
1710-15	1.420,6	42,6	—	461,4	283,8
1715-20	1.692,8	66,6	—	476,6	1.223,8
1720-25	1.698,4	159,2	—	734,2	1.162,8
1725-30	1.809,0	119,2	—	699,2	1.119,4
1730-35	2.041,6	89,0	—	776,6	1.295,8
1735-40	2.038,0	64,0	—	542,8	1.175,0
1740-45	2.336,0	118,0	72,0*	421,6	1.196,0
1745-50	2.350,0	35,0*	35,6	435,5*	1.088,4
1750-55	2.054,8	0,0*	46,2	635,0*	1.158,0
1755-60	2.139,0	6,2*	54,4	597,7*	1.005,2
1760-65	2.035,4	34,8	64,6	716,6	1.027,8
1765-70	2.112,0	37,4	138,0	766,0*	1.195,6
1770-75	1.609,2	204,6	269,2	1.190,2	1.649,4
1775-80	1.499,4	373,8	402,0	1.681,6	1.487,8
1780-85	1.385,2	468,2	524,8	1.968,6	1.400,6
1785-90	1.599,4	555,6	523,4	1.466,6	1.401,4
1790-95	1.533,0	613,6	592,4	1.591,0*	1.492,6
1795-1800	1.452,6	684,4	644,2	1.524,0	1.688,6
1800-05	1.149,4	703,6	583,2	1.679,6	1.532,6

FONT: Salamanca i Granada s'han pres de R.L. Kagan: *Universidad y sociedad en la España moderna*, Madrid, 1981, pp. 293 (elabora dades de Vidal i de Montells i Nadal); Oviedo, de F. Canella Secades: *Historia de la universidad de Oviedo y noticias de los establecimientos de su distrito*, Oviedo, 1873, pp. 705-708; Saragossa, de G. Borao: *Historia de la universidad de Zaragoza*, «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», vol. I, 1979, pp. 7-42. * Manca un any o més de mitjana.

—aquests darrers es concentraven en la facultat d'arts, en les càtedres d'inspiració tomista, per mor de la notable presència dels jesuïtes de la nova Cervera, tot i que disminueixen cap a finals de segle.

D'altra banda, en el territori valencià existien dues universitats més: Gandia i Oriola. De la primera, jesuítica, no en coneixem el nombre d'estudiants, només els graus, que són nombrosíssims —més que a València—, puix que pel seu menor cost i per la seua facilitat, es produïa una fuga d'estudiants d'altres establiments a fi d'aconseguir-los; sense necessitat d'haver cursat a Gandia, convalidaven llurs anys

d'estudi i, en uns quants dies, podien aconseguir diversos graus. A banda d'això, llurs graduats procedeixen d'uns orígens geogràfics anàlegs als de València, amb una presència significativa d'aragonesos i catalans, fins a la data de l'expulsió de la Companyia i a la supressió, uns anys més tard, de la Universitat.

Pel que fa a Oriola, disposem de dades referents al nombre dels estudiants, majorment procedents de les diòcesis d'Oriola i Cartagena —és a dir, d'Alacant i de Múrcia, que mancaven d'universitat.

Alumnes matriculats en la Universitat d'Oriola

<i>Curs</i>	<i>Arts</i>	<i>Medicina</i>	<i>Teologia</i>	<i>Lleis i Cànons</i>	<i>Total</i>
1742-1743	—	38	—	—	38
1755-1756	24	17	4	12	57
1756-1757	18	22	3	17	60
1757-1758	24	22	3	19	68
1758-1759	28	23	8	15	74
1759-1760	26	20	5	18	69
1760-1761	25	18	4	23	70
1761-1762	31	36	5	38	110
1774-1775	31	49	11	74	165
1785-1786	73	—	12	70	155
<i>Total</i>	280	245	55	286	866

FONT: M. Martínez Gomis: *La universidad de Orihuela*, vol. II, p. 206.

Igual com a València, hi ha un indubtable creixement d'estudiants universitaris, tot i que, a causa del major nombre de cursos, al final del període existeixi una permanència més llarga en les aules, la qual esbiaixa una mica aquestes estimacions. ¿Significa això una major Il·lustració? Sens dubte, alhora que indica l'accés a la universitat de classes mitjanes i més grans possibilitats per als graduats. València, a més, s'havia recuperat de les pregoneres dificultats que havia patit a començaments del Set-cents.

En els començaments de la dinastia, la Universitat de València patí els efectes de la Guerra de Successió. Els primers anys de segle, visqué la continuïtat amb èpoques anteriors, mentre que, en 1705, romangué tancada a causa de l'esclat de l'alçament i de la guerra. Era un estudi que depenia del municipi, per la qual cosa les reformes introduïdes per la Nova Planta l'afectaren directament: en un decret del 30 de maig

de 1707, el rei, un cop consultat el Consell d'Aragó, dictava un conjunt de disposicions sobre les autoritats de València i, quan modificava l'Ajuntament, deia: «...no pasen a provisión alguna sin darme primero quenta, representándome el Consejo cómo entiende el derecho que tienen adquirido los Jurados y demás oficios por Bullas pontificias en la provisión de cátedras y pabordias, y cómo se podrá prevenir el que se hagan con más justificación, con la intervenció de mis Ministros para que sean con más acierto...» En suma, suprimia el Patronat municipal, però, què significava això?

L'Estudi General estava subordinat a l'Ajuntament, els jurats del qual en nomenaven el rector i designaven els catedràtics, per bé que amb una oposició prèvia. Àdhuc el govern de la Universitat, en el seu grau més alt, depenia d'un claustre major en el qual participava el rector, dos canonges de la catedral i l'arquebisbe, que era canceller o delegat del pontífex, juntament amb els jurats i advocats municipals. Davant d'aquesta estructura, el rei es limitava a demanar un informe, sens dubte per tal de millorar o reformar l'Estudi General, com faria amb les autoritats restants. Emperò les urgències de la guerra i l'atenció a altres canvis institucionals no li permeteren d'ocupar-se dels estudis; si hi afegim les dificultats que trobà per a la reunió a Cervera de totes les universitats catalanes a partir de 1717, és comprensible que el monarca ajornés una reforma a València.

La Universitat funcionaria en condicions precàries. Al seu davant, un vice-rector, ja que la ciutat s'abstingué de nomenar rectors. Primerament, de 1708 a 1712, Marcellí Siurí, bisbe d'Orense, designat pel rei; el succeiran d'altres, nomenats per la ciutat: Pascual Sala, de 1712 a 1715; Monsoriu, de 1715 a 1717, en què fou desterrat pel monarca; Vicent Gregori, el curs de 1717-1718; Tomàs Vicent Tosca fins a 1720... L'Ajuntament tractà de normalitzar la situació, però no obtingué cap resposta de Madrid, atès que els camps de batalla o les reformes introduïdes acaparaven els esforços del tron. Hom busca normalitzar la situació; alguns catedràtics, que havien fugit, tornen als seus llocs de treball, d'altres queden definitivament al marge, en els regnes de l'arxiduc, elevat a emperador d'Àustria. Hi ha un cert gust de represàlia o de fer valer mèrits per lleialtats o per persecucions. Els alumnes continuen acudint a les aules i els graus també continuen essent conferits, perquè la ciutat de València es responsabilitza de les despeses i dóna suport al funcionament de la institució, tot i que les seues facultats es veuen minvades; en tot cas, no gosa proveir càtedres. En 1712, l'Ajuntament nomena examinadors, malgrat tenir suspeses les seues facultats, o catedràtics interins, sense gosar atorgar en propietat les càtedres.

El primer de març de 1719 s'havia demanat des de Madrid informació sobre la situació de les càtedres al capità general, duc de San Pedro, i a l'Audiència, tots els quals sollicitaren dades a l'Ajuntament a fi i efecte d'evacuar l'informe. L'intendent i corregidor Luis Antonio de Mergelina, juntament amb els regidors municipals, elaborà un extens memorial en el qual s'expressava la conveniència de retornar a

Del Jueves 1 de Julio de 1790.

Introduccion á las noticias de los Santos del dia.

Nuestro fin solo es contribuir á la felicidad de la Patria, en quanto nos sea posible. La Religion es el único principio de donde dimanar todos los bienes del hombre. Todo establecimiento que no tenga por base la Religion será un edificio construido en el ayre. Deseando dar una prueba de nuestro modo de pensar en esta parte, hemos determinado ofrecerla siempre, como en primicias, las primeras lineas de nuestro Diario. La naturaleza de éste, y su pequenez no permiten largas disertaciones. Conformándonos al mismo tiempo con el espíritu de la Iglesia, nos contentaremos con hacer particular mencion de aquellos Heroes de ella, que en cada dia nos propone para que imploremos su proteccion, sirvan de modelo á nuestras operaciones, y sea la memoria de sus virtudes perpetuo lustre á la Religion Católica. La tranquilidad en medio de los tormentos mas atroces, el portentoso dominio sobre los elementos, la práctica continua de unas acciones, de que no son capaces por sí las fuerzas del hombre, manifiestan claramente que un Dios Todo-Poderoso fué el Autor de la Religion que ellos siguieron. Apenas podrá darse animo tan depravado, que al leer una sencilla narracion de la vida de algun Santo, no experimente en sí una comocion dulce, que sin ser él parte, le infunde cierta aversion y tédio á lo malo, y excita en él un vivo deseo de asemejarse á aquel, á quien vé tan favorecido del Hacedor del Universo.

Esperamos que las cortas noticias que demos en esta parte, servirán mas para excitar, que para satisfacer una piadosa curiosidad.

La virtud tiene demasiados atractivos para que aun con sola su recordacion pueda negarse el corazon humano á los deseos de ir en su seguimiento.

San-

*Detall de la porta
d'entrada de l'antiga
universitat d'Oriola.*

32

*Retrat de l'hebraïsta i
canonge Francesc Pérez
Bayer.*

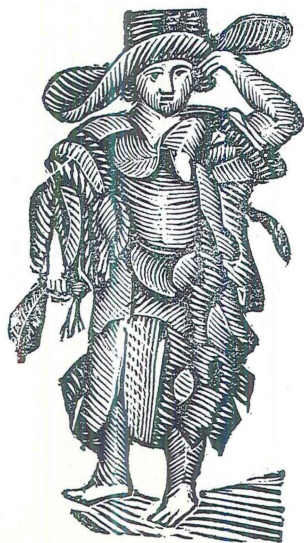
33

*Nau central i creuer de l'antic
Hospital de València.*

34

*Gravat d'un «colloqui»
del segle xviii.*

35

Plafó de ceràmica, de 1700, amb la figura de sant Jeroni al centre, al Col·legi de l'Art Major de la Seda de València.

l'Ajuntament les seues facultats, com a successor dels jurats forals. No hi havia cap raó per la qual el rei pogués negar-se a tan raonable pretensió, ja que, altrament, en cas de quedar vacants totes les càtedres dotades per l'Església, existia el perill d'extingir les rendes eclesiàstiques de les quals gaudia la Universitat. Tanmateix, calia un estímul que mobilitzara la pesada burocràcia de la Corona, la qual, en el decurs de més d'una dècada, no havia arribat a resoldre el futur de la institució. Darrere els papers oficials es desenvolupà una altra acció: en una carta del capità general al municipi, s'insinuava la conveniència de cedir les aules de gramàtica als jesuïtes, cosa que ajudaria, sense dubte, a arreglar la qüestió. Efectivament, l'Ajuntament ho acordà i, a més, informà el rei de les condicions del lliurament, amb la qual cosa, per reial provisió de 26 de juny de 1720, es confirmà la devolució del Patronat, *«que el dicho nuestro Corregidor y Ciudad de Valencia continúen en el uso del Patronato de la Pabordrias y Cáthedras de aquella Universitat, proveyendo las siete pabordrias que están vacas, de las diez a que se redujeron en conformidad de la Bula de la Santidad de Innocenzio Décimo, y que igualmente provean las Cáthedras y Pabordrias que en adelante vacaren en dicha Universidad»*.

La Universitat està salvada, o, si es vol, amb el Patronat es fa més fàcil el seu funcionament d'un punt de vista administratiu. És possible que es reiterin pautes i rutines, cert estancament, que tampoc és segur que s'haguessen millorat amb algunes reformes, ja que són comunes a altres d'hispaniques. Immediatament, l'Ajuntament comença a cobrir les vacants i, de bon començament, nomena per tres anys, com era usual, el rector Benito Pichó. Restaura les sessions del claustre major o dicta normes sobre el vestit dels escolars i llur disciplina. Han de vestir les robes acadèmiques —el tradicional hàbit clerical— i abstenir-se d'aldarulls, declarar el domicili que cada un té, etc.

Els regnats de Felip V i de Ferran VI no contemplaren una època d'esplendor en els claustres. Hi ha indicis d'Il·lustració des de començaments de segle, però, més aviat, es troben fora de les aules. Un nucli de matemàtics i d'astrònoms, amb Tomàs Vicent Tosca —que abans fóra vice-rector—, amb el beneficiat de la catedral Baltasar Iñigo i el catedràtic Joan Baptista Corachán, formen una tertúlia científica i escriuen algunes coses estimables; Tosca traça el mapa de la ciutat i construeix alguns edificis. Però són activitats externes a la vida acadèmica; després de la jubilació de Corachán, encara no s'arribaria a cobrir la càtedra de matemàtiques fins molts anys més tard.

La Universitat apareix dominada per tons teològics i de filosofia escolàstica. Alguns tractats, escrits per Eliseu García o Vicent Ferrer, la figura del teòleg Esteban Dolz del Castelar —el qual més aviat pertany al període precedent, finat en 1726—, o l'escriptorista i coneixedor de l'hebreu Pascual Sala, són dignes d'ésser esmentats dintre d'una tradició escolàstica. En les facultats de lleis o cànons el panorama és

desconsolador, sense que siga possible esmentar ningú més que Joan Baptista Ferrer, a causa d'una disertació sobre el primat toledà enfront de Sevilla, qüestió disputada durant aquells anys. El més preclar dels seus catedràtics, Gregori Mayans i Siscar, obtingué, molt jove, la càtedra de codi, però, quan fracassà en 1730 en l'oposició a una altra de superior, l'abandonà per sempre; aconseguí un lloc de bibliotecari reial a Madrid; posteriorment es refugiaria a Oliva. El mateix pot dir-se del filòsof i científic Joan Baptista Berní, que, durant uns anys, regentà una càtedra temporal de filosofia. Juntament amb Tosca, a qui segueix, pot considerar-se com a epígon dels *novatores* de finals del segle anterior.

Potser la Facultat de Medicina siga una mica l'excepció. Cap a finals del segle XVII gaudeix de molt bona salut i continua amb cert nivell durant el XVIII. Els seus anatomistes Tomás i Juan Bautista Longás, pare i fill, o el doctor Antoni Garcia i Cervera, anomenat «el Gran» a València, són considerats com a introductors de la medicina moderna, ja durant la primera meitat del Set-cents. Aquest arribaria a ser metge de cambra del rei Ferran VI, igual com més tard ho seria Andreu Piquer, catedràtic d'anatomia entre 1742 i 1751. L'interès d'aquest per la renovació dels textos docents és primerenc, amb la seua *Medicina vetus et nova*, apareguda a València anys abans. A partir d'aquest llibre, continuaria la seua labor d'actualització dels coneixements mèdics destinats a les aules. I encara més, es preocupà per la millora de les ciències bàsiques mitjançant la publicació de la seua *Física moderna* en 1745 o la restauració de l'ensenyament de les matemàtiques.

Sens dubte, l'ambient en aquesta facultat posseeix una innegable modernitat. No són persones aïllades, sinó el claustre mèdic qui, en 1721, sollicita l'actualització de l'ensenyament, tot rebutjant els resums que circulen, plens d'errors —substituïts per un bon manual— i insistint en la pràctica i en la creació d'acadèmies que ajudin en els estudis, amb una moderada crítica d'Hipòcrates o Galè, en favor de la medicina moderna. En les noves constitucions de 1733 s'afegia un paràgraf on s'alludia, amb tebior, als coneixements nous, necessaris, a les notícies «*de lo que modernamente se ha descubierto en la Medicina*» (cap. XI, 8).

Els professors, d'altra banda, no tenen consciència de llur situació. En 1730, el seu rector, Francesc Ortí i Figuerola, publica unes *Memorias históricas de la Universidad de Valencia* en les quals enalteix el passat de la institució, al mateix temps que el seu present. Un cop en la censura, Joan Baptista Ferrer valora l'obra com a testimoni irrefutable del fet que, en el decurs del temps, continua la seua fecunditat. El rector comparteix el seu optimisme: «*En todas las facultades se ve oy floreciente esta Universidad con tan crecidas ventajas, que en nada disminuida su enseñanza por el transcurso y decadencia del tiempo, ha cobrado nuevos aumentos; y no satisfecha de averse formado los insignes maestros que oy la ilustran ha dado muchos a las grandes universidades de Salamanca, Alcalá y Pavía.*» I creu aplicable la següent idea: si en el

temps de torbament i desordres de la guerra han arribat a aquell alt grau d'eloqüència, què podria esperar-se en la quietud i felicitat de la República? Al llarg de moltes pàgines, elogia l'estat actual de la Universitat i dels seus professors. El trinitari Miñana, catedràtic de retòrica, historiador amb *De Bello rustico valentino*, o la continuació del pare Mariana, o les excel·lències de l'oratorià Tosca, juntament amb molts altres —que, en bona part, pertanyien al segle XVII—, li serveixen com a exemple, incloent-hi aquells que s'han distingit per llurs càrrecs, per bé que només fossen graduats o opositors. A més, assegura la gran qualitat que existeix pel que fa a graus, oposicions o conclusions. És una història apologetica, sens dubte, tot i que creiem que n'hi ha prou per afirmar la consciència de plenitud que és característica de la decadència.

Les constitucions de la Universitat de València dataven de 1611, amb normes posteriors fetes en claustre major. Hi havia cert desig de canviar-les, fins i tot abans de la Nova Planta. Un cop reprès el Patronat, s'escomet definitivament el retoc d'aquestes i, sobretot, la seua traducció al castellà, la nova llengua oficial, segons que havíem vist. Es creen comissions municipals, les quals, en relació amb els claustres, comencen a treballar fins a concloure-les en 1730, tot i que caldrà esperar tres anys per a la seua aprovació per l'Ajuntament. Ateses les variacions menors que s'introdueixen, veritablement hi ha continuïtat, car la Nova Planta no havia alterat el funcionament de la Universitat; la primera Il·lustració a penes si commou els impenetrables murs universitaris. Es tradueixen i s'estructuren en un sol text les *Constitucions del Estudi general de València* de 1611 amb tots els canvis que, al llarg del temps, ha anat aprovant el claustre major, o bé se'n treuen aquelles que han caigut en desús o es contradueixen amb els acords del claustre. Es perfilen alguns punts —lectures, oposicions...— segons el costum vigent. Les Constitucions deixen traslluir alguna mostra de com havia canviat la realitat; la referència a la medicina moderna o, en lleis i cànons, la possibilitat d'utilitzar el text d'Arnold Vinni —l'holandès que renovà en el segle XVII els estudis d'*Instituta*— són rastres que, indubtablement, mostren alguns tímids senyals que, per darrere, existia un moviment incipient. La modernitat de Corachán contrastava amb el manteniment, en matemàtiques, de textos d'Alfons X el Savi o l'*Almagest* de Ptolomeu; si jutgem per la manera d'explicar de Mayans —el qual publicà a càrrec de la Universitat un altre instituïsta modern, el *Theophilus renovatus* de Daniel Galtier—, veiem que en la realitat s'avançava més que no pas en les normes.

La Universitat és un cos tancat, corporatiu, que es manté en la tradició i en els seus privilegis. Ensenya d'acord amb velles normes i defensa les intromissions que es volen imposar. Durant aquests anys arrossega un llarguíssim plet contra Gandia, la qual, situada en la mateixa diòcesi i a escassa distància de la ciutat, li fa forta competència; d'acord amb normes forals, la Universitat de València nomenava met-

ges visitadors a fi de vigilar la pràctica i així ho féu durant el temps que el Patronat estigué suspès. Aquests metges recorregeren el regne i prohibiren als graduats de Gandia l'exercici mèdic, ja que s'havia vetat en un acte de les Corts de 1626, confirmat judicialment: no podrien exercir l'art de la medicina sense haver-se graduat o bé incorporat el grau en la Universitat de València. El plet es perllongaria durant molts anys, sense arribar a cap resolució. En els escrits s'aboquen retrets contra Gandia, puix que els seus graus es conferien amb facilitat i per pocs diners, a la qual cosa respongueren els jesuïtes que ho feien per tal d'afavorir els pobres, els quals gasten la seua fortuna en l'estudi i després no poden aconseguir el grau per la dificultat i el cost amb què els atorga València.

La lluita amb la Companyia de Jesús per les aules de gramàtica llatina, la cessió de les quals ja hem esmentat, constitueix una altra de les pugnes més importants d'aquells anys. Els jesuïtes havien adquirit gran fama de llatinistes durant els segles precedents i es dediquen a la formació de la joventut en els seus collegis. És una forma d'apostolat i també de domini sobre els estrats socials superiors de les ciutats peninsulars. Quan pretenien entrar en les ciutats universitàries ensopegaren amb el monopoli que, en l'ensenyament, tenien les universitats. Havien de sol·licitar llicència reial, i, en nombroses ocasions, aconseguiren més fent-se càrrec de la gramàtica o de la llengua llatina en els mateixos recintes universitaris per concòrdia o contracte amb les autoritats acadèmiques.

A València se'ls ho va prometre per tal de facilitar la devolució del Patronat municipal i per aprofitar la seua poderosa influència —el confesor reial, pare Daubenton, era jesuïta. Però la cessió efectiva es retardà i continuaren ensenyant mestres interins. Hi havia una excusa per a no procedir al lliurament, ja que les classes haurien d'impartir-se a la Llotja de mercaders, que es trobava aleshores ocupada per les tropes; els jesuïtes volien que fos en un altre lloc encara més proper a la casa professa i a l'església. El duc de San Pedro tornà a intervenir, juntament amb el comte de Castellar —poderós regidor municipal—, i, d'acord amb Madrid, es procedí a replantejar la ubicació de les noves aules. Un grup de regidors donava suport, en canvi, a l'oposició de les parròquies de Sant Pere i Sant Nicolau, les quals veien en la construcció d'un edifici sobre antigues cases la pèrdua en el nombre de llurs feligresos. El comissionat per a estudiar la qüestió donaria també informe a favor dels últims, a causa del més gran cost que significava; però des de la cort —els jesuïtes són poderosos— la balança s'inclinà en favor d'una nova seu, en la plaçola de Burguerins. En 1728 s'assoleix la concòrdia amb els pares, en la qual s'estableixen les condicions per a la cessió: edifici diferent, independent del municipi i de la Universitat; 500 lliures anuals per a la Companyia, la qual s'encarregaria de nomenar els mestres, procurant que, com a mínim, hi romanguessen tres anys cada un; monopoli d'aquest ensenyament a la ciutat i aprovació, per part del prefecte de les

escoles jesuítiques, dels alumnes que havien de passar a la Universitat. Si la comparem amb alguna concòrdia de finals del segle XVII per a Saragossa, no hi ha cap dubte que el poder dels jesuïtes va en augment.

Els jesuïtes cregueren que la qüestió estava resolta, però s'equivocaren. El capítol de la catedral, com a principal creditor de l'Ajuntament —el rector de la Universitat, Ortí i Figuerola, encapçalava la resistència—, fa veure que les notables despeses que originarien les obres disminuirien els cabals del municipi per a fer front als censals o al deute. Esclata el conflicte i ha d'intervenir de nou el Consell de Castella. En aquesta ocasió, el claustre exposa amb valor que la concòrdia és nul·la, car l'Ajuntament no tenia prou poder per a efectuar aquella cessió, la qual, en tot cas, com a modificació de les constitucions, corresponia al claustre major de la Universitat. Això suposaria lliurar tot l'ensenyament primari —a banda de les escoles de primeres lletres— a mans de la Companyia; si Gandia perjudicava la Universitat valenciana, encara seria més nociva aquesta immissió dels pares. Però allò que més deploren és que, com a raó per a donar aquest pas, s'hagi esmentat la decadència de la Universitat. Per la seua banda, l'Ajuntament, sense negar que el seu poder rau en la presència dels seus membres en el claustre major, dona suport a la seua actuació amb una llarga fonamentació jurídica dels fets esdevinguts, sense poder expressar que, en el fons, s'hi havia vist forçat si volia aixecar el seu patronat sobre els estudis. Hi intervenen també l'Audiència i el claustre major. El fiscal del Consell, en el seu dictamen, admetia el perjudici dels creditors i no apareixia gaire convençut dels avantatges docents de la cessió de la gramàtica.

El paborde Joan Baptista Ferrer defensa amb un extens memorial la postura d'aquells que s'hi mostraven contraris, ja que els jesuïtes han fet viure en tot temps la Universitat «*sobre armas, en resguardo de su derecho y estimación*». Ja amb la fundació del seu Col·legi de Sant Pau treien estudiants als primers esglaons de l'ensenyament universitari; Gandia sotjava també contra els privilegis de la Universitat, i fins i tot havia aconseguit dues càtedres suaristes en la Facultat de Teologia de València; ara pretenen les aules gramaticals i àdhuc un nou edifici. L'Ajuntament no pot fer el lliurament per si mateix, ja que correspon al claustre i, en tot cas, el seu patronat els obliga a vetllar pel bé de la fundació, i no a favorir la seua ruïna. No pot al·legar que el rei ha convalidat aquesta nul·litat, ja que aquest ha actuat amb informació i responent a la súplica dels regidors, sense cap intenció de contradir interessos legítims i de tercers, com a monarca justíssim. No és cert que hi hagi decadència i que no existeixin mestres adequats per a aquestes matèries. Hi ha, per tant, un vici indubtable en la súplica amb què hom guanya el beneplàcit reial. No és bo que un orde reuneixi tant de poder, en detriment dels restants. L'exemple de la seua presència a altres universitats —Alcalá de Henares, Sevilla o Granada— no ha estat fruitós. El cas de València, on ensenyen en el Col·legi de Sant Pau des de fa anys, no consti-

tueix cap exemple: ensenyants força joves, pèrdua de moltes classes per preparació de funcions literàries per Nadal o altres dates, etc. Molts aprenqueren en la Universitat, com confessa la concòrdia quan fa una breu història d'aquests estudis, i no ha desmerescut en el present. Si no està millor és perquè no s'han atès aquestes càtedres, en llarga interinitat en els últims anys, o per la falta de gran nombre d'escolars, que absorbeix el Col·legi de Sant Pau. En qualsevol cas, si s'acorda la cessió, que no s'esqueixin del conjunt, que se sotmetin a la disciplina del rector. No es va permetre la impressió d'aquest escrit, ni tampoc no va servir per a tallar les ambicions jesuítiques. En 1741 hom fallaria en favor de la Companyia.

En suma, la Universitat, treballosament restaurada i amb alguns signes de modernitat en els seus claustres, perdia aquesta basa. La vida transcorregué sense cap altre greu problema o reforma, sobretot a partir de la pau de Viena de 1725, en què es perdonaven i corregien les seqüeles de la guerra. Es reposen catedràtics. A penes si existeixen alçaments estudiantils: els que n'hi ha són per pugnes entre les diverses escoles clericals, en alguns al crit de «Viva Suárez», la qual cosa revela el suport que el bàndol jesuític rep per part dels escolars. D'altra banda es realitza alguna millora al paranimf i l'ampliació de l'edifici.

L'ESPLENDOR IL·LUSTRADA

Sens dubte, el centre de les idees i de la política il·lustrada s'estén des del regnat de Carles III, en una fase ascendent, optimista, fins als anys de Carles IV, tenyits de por i de reticències. És possible que la Il·lustració hispànica no assoleixi les mateixes cotes que en altres països; la presència de l'Església, poderosa, o els tons religiosos amb què es revesteix posen límits indubtables al precepte de Kant: «*sapere aude!*» El pensament il·lustrat en els diversos nuclis peninsulars es troba limitat per una tradició persistent, no només per aquells que s'hi refugien, sinó també per aquells que la compaginen amb les noves idees.

A València, en la capital o en les ciutats, les noves tendències hi foren presents. Però ¿fins a quin punt? És difícil d'estimar; en tot cas, els representants de la Il·lustració van ser individus aïllats, amb forta resistència per part d'altres sectors. Ni tan sols en la segona meitat del Set-cents, amb reformes i institucions noves, és possible percebre una extensió àmplia en el país: el clero continua mantenint, en bona part, una obstinada tradició escolàstica. Encara més, els grans il·lustrats valencians desenvolupaven la seua tasca i la seva vida fora de la seua geografia. Cap a finals del segle XVII, el degà alacantí Manuel Martí, bon coneixedor del llatí i del grec,

estudià uns anys a Itàlia, on col·laborà en les edicions bibliogràfiques de Nicolás Antonio o en la col·lecció dels concilis del cardenal Sáenz de Aguirre. El seu retorn a Alacant significaria aïllament, a banda de la seva relació epistolar amb estrangers i peninsulars. Entre els primers, Gregori Mayans i Siscar, jurista de formació humanista, que estudià a Salamanca i, més tard, intentaria formar part del claustre de València. Els seus estudis de dret romà, disputes de tall humanístic o anàlisis dels fragments de juriconsults que es troben a *Digesto*, constituïrien la seua més gran aportació a les doctrines. El seu fracàs en l'obtenció d'una pabordia de lleis —una càtedra perpètua— el conduí a abandonar les oposicions en la recerca de nous camins. La seua primera formació jurídica s'amplià a l'estudi de la llengua espanyola en els seus orígens, o a la seua participació —com a canonista, no com a romanista— en les polèmiques a l'entorn del concordat i del patronat reial. La llengua llatina captaria també la seua atenció, a través de la gramàtica o l'edició de textos llatins clàssics i renaixentistes, entre els quals cal destacar la magna col·lecció dels escrits de Joan Lluís Vives, que, amb els defectes que es vulga, encara no ha estat superada. Mayans passà uns anys a Madrid, en la biblioteca reial, i després es retirà al seu lloc nadiu, Oliva, on treballaria i es relacionaria amb Europa; un cop sol, en la seva vellesa, a l'edat de seixanta-set anys, es traslladà a la ciutat de València.

Encara a més gran distància es troben altres erudits o científics. Jordi Juan, militar i matemàtic, ensenyà en centres de l'exèrcit o contribuí a la política científica del rei Carles III amb algun viatge a Europa i amb els seus consells, i amb la seua participació en les expedicions americanes. A penes si estigué a València, aquest gran defensor del sistema copernicà —el qual entrà a la Península de la seua mà, al cap de segles—, per les prevencions que l'Església sempre tingué en contra —la generació anterior, de Corachán o Tosca, no va poder confessar el copernicanisme. Només per la seua proximitat a la Corona, i per la confiança d'aquesta, s'atreví Jordi Juan a exposar-lo de forma pública i planera. Joan Baptista Muñoz, una altra de les grans figures, visqué també fora d'aquestes terres. El seu esforç fou també proper a la cort, tant en la creació i organització de l'Arxiu d'Índies, com en els seus treballs històrics sobre l'Amèrica espanyola. Igual com l'hebraïsta Francesc Pérez Bayer, preceptor d'infants —després d'haver exercit càtedra a Salamanca— i impulsor de les visites dels col·legis majors o del pla de 1786 per a la Universitat de València. L'erudit Francesc Cerdà i Rico fou editor i estudiós de diverses obres, des dels *Sacra Themiidis Hispanae Arcana*, de Juan Lucas Cortés —la primera història del dret reial—, fins a alguns furs de la família del fur de Conca o cròniques medievals.

Tots ells i algun altre de menor categoria, com és ara Joaquim Marín i Mendoza, primer catedràtic de dret natural en els estudis de San Isidro de Madrid, signifiquen una diàspora dels millors valencians. En el camp de l'art, podria afegir-se Manuel Tolsà, els edificis del qual, en la cort o a Mèxic, expandien un neoclassicisme de gran

volada. El botànic Antoni Josep Cavanilles passaria bona part de la seua vida entre París i Madrid, tot i que no oblidaria el seu país nadiu amb les seves *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reyno de Valencia*. Participà en la primera polèmica de la ciència espanyola, provocada per afirmacions de Masson de Morvilliers, malgrat que de forma no gaire convincent.

Encara podríem afegir algun altre participant en aquella discussió, el jurista Juan Pablo Forner, extremeny de naixement, amb la seva *Oración apologética*, el qual, per les destinacions de la seua carrera de magistrat, visqué sempre fora. També fou magistrat i absent Manuel Sisterners i Feliu, penetrant economista amb la seua *Idea de la ley agraria*, apareguda en 1786, entorn d'una altra de les grans polèmiques de l'època. Tampoc freqüentà aquestes terres León d'Arroyal, nascut a Gandia. Tan sols economistes menors, com són Tomàs Valeriola o Bernat Danvila i Villarasa, traductors o plagiaris de textos mercantils i fisiòcrates, mantingueren un major contacte amb València —també allunyat, a Madrid o a l'estranger, escriuria el traductor de Mercier de la Rivière, Francisco del Castillo y Carroz, de cronologia més tardana.

Cabria preguntar-se el perquè d'aquesta absència de les ments més clares del nostre Set-cents. Potser la proximitat al rei i la cort —per bé que no és el cas de tothom— destaqui més les seues figures en la historiografia actual; però un estudi de llur obra i de llurs realitzacions no permet de reduir la qüestió a un divers realçament per les fonts de l'època o la seua posterior consideració. Sens dubte, en aquella època, la cort atreia la gent, els millors. El favor reial deparava llocs més alts o recompenses, més grans possibilitats d'estudi i de publicació. Però no hem de menysprear un altre angle d'interpretació: València, els nobles i els camperols, els burgesos i els clergues universitaris no constituïen l'ambient propici, els camins universitaris eren tancats, llevat de per a aquells qui reproduïen les mateixes rutines —l'intent, en els anys quaranta, de creació d'una acadèmia per part de Mayans i altres, que trenqués l'ambient clerical i limitat existent, fracassaria. Cap a finals de segle, la Societat Econòmica d'Amics del País era una institució diferent; no assolí un gran èxit, malgrat que, en qualsevol cas, pretenia d'unir els estaments en una tasca de foment de l'agricultura i de la incipient indústria, però de cap manera estava directament interessada en les arts o les lletres, en les ciències. Amb tot, en aquells anys, hi hagué renovació.

En la nòmina d'il·lustrats, destaca un nodrit grup d'eclesiàstics, els quals, des de diverses seus episcopals o des de llur instal·lació cortesana, impulsaren les llums. Podem prendre com a exemple Felip Bertrán, bisbe de Salamanca i inquisidor general. En 1763, de camí cap a la ciutat del Tormes, es va detenir a l'Escorial, on Pérez Bayer —comissionat per a la catalogació dels còdexs grecs, llatins i hebreus— l'acompanyà en el besamans, ja que, segons que diu l'hebraïsta «*entonces tenía su Ilustrísima poca práctica de Palacio porque no había salido jamás de su País*». En

aquells moments, s'intensificava per a molts aquella sortida del país a què es refereix Bayer. A Salamanca, on ocupava una càtedra de cànons el valencià Pere Casamajor, Bertrán va intervenir en la reforma dels collegis majors, dissenyada per Bayer, d'acord amb Roda; després, com a inquisidor general, participà en l'acte de fe contra Pablo de Olavide, advertència exemplar contra els excessos del reformisme.

A més de Bertrán a Salamanca, apareixen Josep Tormo a Oriola i Josep Climent a Barcelona, seu anteriorment atesa per un altre valencià, Ascensi Sales. Són persones formades a València, en un ambient favorable a la reforma de l'Església que els porta a enaltir l'expulsió de la Companyia, igual com Mayoral, el qual promovia des d'abans els escolapis enfront dels jesuïtes. Tormo, en els seus llargs anys oriolans, entre 1760 i 1790, intervé en la reforma d'aquella universitat i del seminari, tot i que ho fa en un sentit escassament renovador. Major relleu té Climent a Barcelona, des de 1766 fins a 1775, any en què hi renuncia pel seu enfrontament al regalisme de Campomanes, des de les seues posicions filojansenistes. La seua preocupació docent el condueix a editar la *Rhetorica* de Fray Luis de Granada o a establir escoles de primeres lletres. El jansenisme, com a sensibilitat protestant del catolicisme, acumula notes de rigorisme, regalisme davant de Roma, episcopalisme o biblisme, força presents com a tendències en l'Espanya del Set-cents. A València aviat es llegeixen, gràcies a Mayans, autors francesos i belgues que són tinguts per jansenistes, per la qual cosa és una zona on han arribat aquestes tendències. Un regidor valencià, Benet Escuder, promou activament l'òrgan oficial del jansenisme francès, *Les nouvelles eclesiastiques*. Per fi, cal esmentar, entre els prelats de la Il·lustració, l'agustí Rafael Lasala, bisbe de Solsona, antic catedràtic de matemàtiques a València, autor d'un *Catecismo menor de la doctrina cristiana*, aparegut en 1791.

Francesc Pérez Bayer és la figura central, tant en la cort com a València. La seua promoció eclesiàstica s'inicia al cercle de Mayoral, fins a obtenir diverses canongies, entre les quals destaca la de Toledo. Així mateix, durant uns anys, exercí en la càtedra d'hebreu a València i Salamanca. A partir de 1749, comença el seu *cursum* al servei de la Corona, el qual culmina amb el seu nomenament de bibliotecari reial. Per comissió del rei, Bayer realitza un llarg viatge per Itàlia, que el posa en contacte amb Manuel de Roda, aleshores diplomàtic a Roma, i visita a Nàpols el futur Carles III. Amb la seua arribada al tron l'hebraïsta consolida la seua posició i, d'acord amb les exigències d'un reformisme creixent, s'enemista amb els collegials i els jesuïtes, els quals s'oposen al seu nomenament com a bibliotecari. Finalment, en 1767, després de l'expulsió de la Companyia, és nomenat preceptor dels infants i se li encomana la reforma dels collegis, els abusos dels quals denuncia en el seu memorial *Por la libertad de la literatura española*.

Des de la seua proximitat al poder, Bayer alberga un nombrós grup de valencians als quals ajuda, al mateix temps que exerceix forta influència sobre la vida i la

universitat valencianes. Entre ells, el mercedari Ramon Magí, que assolirà el bisbat de Guadix, o Manuel de Monfort, fill de l'impressor, a qui nomenaria tresorer de la reial biblioteca. Afavoreix la promoció de Bertrán, Tormo o Climent, així com a Joan Baptista Muñoz, nomenat cosmògraf major d'Índies en 1770 i l'encàrrec del qual per a escriure una *Historia del Nuevo Mundo*, com a rèplica a Robertson, li permetria d'organitzar l'Arxiu d'Índies. Finalment, donarà suport a Vicent Blasco, per al qual aconseguirà un nomenament de preceptor d'infants i amb qui col·laborarà estretament per a redactar el pla per als recentment creats Reales Estudios de San Isidro, i, uns anys després, la reforma de la Universitat de València.

Per a amplis sectors de la Il·lustració, els jesuïtes apareixien com a entrebanc per a les reformes: el regalisme o la sensibilitat jansenitzant no harmonitzaven amb el seu vot d'obediència a Roma o la seua defensa del probabilisme. Les seues riqueses o el seu poder sobre l'ensenyament, la proximitat als col·legials majors, que controlaven bona part de l'administració, incitaven contra ells. Per tant, la seua expulsió fou ben rebuda per molts il·lustrats, fins i tot per una àmplia part dels eclesiàstics. En el regne de València, posseïen col·legis a Alacant, Gandia, Ontinyent, Oriola, Sogorb i a la capital. La seua *ratio studiorum* era considerada un bon mitjà per a l'ensenyament i uniformava la seua docència. Si la seua expulsió era coherent per a l'esperit il·lustrat i per a les necessitats polítiques, segurament tingué conseqüències culturals menys acceptables. Es desorganitzaren cent dotze col·legis en la Península i el seu buit no fou fàcil d'omplir pels escolapis o per algunes creacions del despotisme, com ara els Reales Estudios de San Isidro, en què fou convertit el Col·legi Imperial de Madrid. A València, el Col·legi de Sant Pau és transformà en Reial Seminari de Nobles, encomanat a la direcció del canonge Joaquim Segarra —membre del cercle de Bayer. Redactaria un nou pla en 1772, que Mayans desqualifica, tant el pla com el seu autor, a qui fa responsable d'haver aconseguit un «alcázar de la ignorancia». Aviat seria substituït en la direcció per Domingo Morico, un col·laborador d'Olavide. A Oriola, l'expulsió beneficià els dominicans, mentre el col·legi fou lliurat al bisbe Tormo, el qual el destinà a residència de nens pobres. La Universitat de Gandia intentà mantenir-se, sota el patrocini de la duquesa i dels canonges de la Col·legiata, però aviat fou suprimida, en 1772.

Nombrosos jesuïtes valencians passaren a Itàlia, la qual cosa suposà una pèrdua, car, en general, eren persones de relleu intel·lectual. Alguns destacaren en la vida i en la cultura de l'època, com ara Antoni Eiximeno, que havia estat professor de matemàtiques en l'acadèmia d'artilleria de Segòvia, autor d'una novel·la picaresca, *Don Lazarillo Vizcardi*, inèdita fins el segle passat, en la qual es reflecteix l'ambient de finals de l'Antic Règim; o com Pere Montengon, el qual escrigué diverses novel·les, entre les quals destaca *Eusebio*, apareguda entre 1786 i 1788. El més important, però, fou Juan Andrés, que, al seu *Origen, progresos y estado actual de toda la literatura*,

compongué una enciclopèdia del pensament de l'època, distribuïda en belles arts, ciències de la naturalesa —com són ara la matemàtica, l'astronomia, la física, la química, la botànica, l'anatomia i la medicina— i, finalment, ciències eclesiàstiques, com ara la filosofia i la jurisprudència. Altres regulars notables foren Tomàs Serrano, Joan Baptista Colomé, Vicent Olzina, Manuel Lasala i Antoni Ludeña. També podem esmentar Francesc Xavier Olóriz, el qual havia penjat els hàbits anteriorment i fou un dels escassos valencians que visità Voltaire a Ferney.

Amb l'arribada de Carles III s'inicia la tímida experiència del despotisme il·lustrat hispànic. Si abans del seu regnat la Il·lustració té major colorit regional, a partir d'aquest moment tendeix a uniformar-se, a diluir el seu perfil local o regional, a ésser més una Il·lustració espanyola; els *novatores* valencians o la creació d'una acadèmia valenciana, les iniciatives particulars de la societat, queden absorbides en les intervencions del poder central. Hi ha, per tant, una màxima confluència entre despotisme i il·lustració, una primavera entre el poder i les llums, que aviat començarà a esberlar-se amb l'arribada al tron de Carles IV i l'escissió de les *élites* il·lustrades i el despotisme. És un fenomen europeu, generalitzat a meitat de la dècada dels setanta, que a Espanya s'acusa més tardanament.

El nivell superior de l'ensenyament, l'universitari, és l'objectiu més ambiciós de la reforma il·lustrada. El Consell de Castella, emparat per aquells que clamaven pel canvi, més des de fora que de dintre les universitats, intentà un programa centralitzat i uniforme, més secular, que descansava en la reforma dels plans i dels mètodes d'estudi i en una millor selecció del professorat, tot i que a València era nomenat per l'Ajuntament. Aquesta Universitat es trobava en una situació poc satisfactòria, tret de cert vigor de la seua facultat mèdica, en opinió de Piquer, i, si mesurem en termes hispànics, amb alguna renovació en matemàtiques.

Amb la vista fixa en aquesta universitat, escriuria Mayans el seu pla de reforma, sol·licitat pel secretari de Gràcia i Justícia, Manuel de Roda, quan l'expulsió dels jesuïtes ja estava decidida. El pla es data l'1 d'abril de 1767, un dia després que fossen acordonades les cases i els col·legis de la Companyia i embarcats els seus membres cap a l'exili. Mayans intentà un reglament general per a tots els centres, dissenyat per Campomanes i Roda, però que després es limità a plans particulars i graduals per a cada una de les universitats, com la via més eficaç per a no trobar fortes resistències i adequar més les prescripcions a cada institució, car eren diferents. El mateix Mayans escriuria en 1771: «*Mi plan parece que está sepultado, pues nadie le nombra.*» Ell havia suggerit una aplicació gradual de la seua *Idea del nuevo método que se puede practicar en la enseñanza de las universidades de España*, començant per València, de la qual ell mateix s'encarregaria, com a director, primer dels estudis de lleis i gramàtica —que coneixia millor— i posteriorment de la resta. Tanmateix, no es féu així i la Universitat de València fou una de les darreres refor-

mades a causa dels enfrontaments que existien en el seu si, i que la retardaren fins 1786. Les seues propostes de nova organització de les universitats, amb major força del rector i dels claustrats professorals, a penes si repercutiren en la reforma; en canvi, tingueren més difusió les línies que coincidien amb les aspiracions del reformisme, com són ara el seu rebuig de l'escolàstica i la restauració bíblica, el seu regalisme o la seua proposta d'abandonar el dictat i d'introduir manuals actualitzats, la seua atenció a l'oposició a càtedra, i la importància de l'ensenyament pràctic o d'una bona biblioteca.

La causa del retard de la reforma valenciana rau en la virulència dels enfrontaments escolàstics fora i dintre dels claustrats. S'inicien en 1768, quan una reial ordre mana extingir les càtedres suaristes o jesuítiques i la inhabilitació dels antitomistes per a oposar. Ara bé, aquells que militaven en aquesta fracció no volen ésser identificats amb els jesuïtes pel sol fet de no ésser tomistes; aquests solliciten llur rehabilitació i presenten un pla amb autors poc sospitosos de suarisme, com són Tosca, Verney, Mayans, Brixia, Corsini i altres de tendències augustinianes. En 1772, el Consell, que afirmava tenir un voluminós expedient referit a València, els reposà en els seus drets i demanà la formulació d'un pla per part del claustre valencià. La seua redacció s'aconsegueix amb un cert equilibri entre les diverses escoles, incorporant algunes propostes particulars, com la de Josep Matamoros per a filosofia o les de Gregori Mayans per a lleis, cànons i gramàtica, tot i que, en conjunt, no presenta gaires novetats, llevat de la proposta mèdica, basada en els manuals de Piquer, que ja s'utilitzaven de feia algun temps, i en l'exigència d'un jardí botànic. El pla, tret d'algun detall menor, no entraria en vigor.

Les tensions continuaran essent habituals, i fins i tot s'aguditzaran amb l'arribada a l'arquebisbat de Fabián y Fuero, rígid tomista que s'enfrontarà pel domini de les aules al rector Joan Antoni Mayans primer i després a Vicent Blasco. Durant el trienni del primer, de 1775 a 1777, i amb l'ajut del seu germà, se sostingueren les tendències augustinianes davant del poderós tomisme. Aquesta situació es trencaria amb el nomenament del rector Blasco, el qual reclamà l'ajut municipal per a les seues reformes quan obtingué del rei una nova devolució del Patronat en 1785, el qual s'havia suspès anys abans davant la situació que les lluites havien generat en aquesta universitat. Blasco reunia un bon coneixement de la institució i una proximitat al poder que el feia idoni per a intentar la reforma. Havia estat nomenat uns anys abans canonge de la catedral, requisit imprescindible per a accedir al rectorat; després, contra constitucions, fou prorrogat pel rei fins a la seua mort, en 1813.

A través de nombrosos viatges a Madrid, en col·laboració amb Pérez Bayer i Floridablanca, Blasco resol qüestions pendents i posa en marxa les innovacions. Després d'alguns canvis menors en teologia, en desembre de 1785, presenta el pla en una junta especial en què es troben Pérez Bayer i l'escolapi Benito Feliu de San Pedro; al

mateix temps, sollicita el privilegi d'impressió per a les obres que haurien d'emprar-se en el nou ensenyament. Pretenia solucionar els problemes financers de la universitat, amb certa autonomia del rector, obligant l'arquebisbat i l'Ajuntament a lliurar unes elevades quantitats que serien administrades per l'autoritat acadèmica; i apujava els salaris dels professors fins a multiplicar-los per 4 o per 7, segons els casos. Enduria les oposicions, amb major intervenció del rectorat, ja que primerament s'haurien de celebrar exercicis davant dels professors, per tal d'accedir a aquests llocs —amb la qual cosa minvà considerablement el nombre d'opositors. I establia una impremta, una biblioteca —amb el llegat de Bayer com a primer nucli—, un jardí botànic, laboratoris, un observatori astronòmic i màquines que es comprarien al comte de Carlet i a l'il·lustrat Joaquim Manuel Fos.

El pla Blasco recollia els aspectes genèrics del reformisme, des de la prohibició del dictat, que se sancionava amb quinze lliures, fins als exàmens anuals per a controlar els coneixements, al marge dels graus, que no s'estendran a altres universitats fins a molts anys després —Cambridge els havia establert en 1722. En filosofia i cànons proposava autors i obres més coneguts, com són ara Jacquier, Juenin, Berti, Van Est, Van Espen, Lackics o Selvagio. Majors novetats hi ha a altres facultats o estudis: en lleis predomina el romanisme, però introdueix el dret patri a través d'Asso i de De Manuel, o el natural, amb l'obra d'Almici, que serà denunciada al Consell. En llengües introdueix l'àrab, no gaire usual en la universitat hispànica; en matemàtiques, Jordi Juan i La Caille. És en medicina on aprofundeix la reforma, quan accepta Cullen i la seua pràctica, de l'escola d'Edimburg, Stoll, etc.; incrementa l'ensenyament pràctic i les disseccions, com també la preparació bàsica en química i botànica.

L'aplicació del pla de 1786 fou complexa. Hi hagué alçaments estudiantils, segurament per la major exigència que comportava. L'arquebisbe Fabián y Fuero no complí els seus compromisos econòmics, mentre que la ciutat, tot i reticent, fou escrupolosa en els seus pagaments; en 1800, una petició dels regidors demanava que no fos necessari ésser canonge per a ocupar el càrrec de rector, sens dubte perquè volien alliberar-se del poderós rector, protegit del monarca. Tampoc el professorat no va estar a l'alçada deguda, amb excepcions, com ara Vilanova, Lorente, Sala o Fèlix Miquel.

El professorat universitari fou el fitó de la crítica il·lustrada i una preocupació per als reformadors; no obstant això, tenia una qualitat acceptable en la universitat valenciana, particularment en medicina. Els seus catedràtics eren, majoritàriament, originaris del país, al voltant del 80 per cent —exactament 222 de 286, entre 1734 i 1807. Aquells que procedien d'altres contrades, especialment d'Aragó i de Catalunya, es concentraven en la facultat mèdica. Molts catedràtics són clergues, encara a aquestes alçades del segle XVIII: cinquanta-nou laics per cent vuitanta-vuit clergues

Producció intel·lectual del professorat

Matèries	I*		II*	
	Nombre	%	Nombre	%
Literatura religiosa	105	21,3	31	20
Medicina	90	18,3	24	15,5
Filosofia	64	13	8	5,3
Teologia	39	8	21	13,6
Història	24	4,9	4	2,5
Reforma d'Estudis	5	1	1	0,6
Política	36	7,3	18	11,8
Lleis	26	5,2	9	5,9
Llatí	15	3	6	3,8
Botànica	14	2,9	8	5,3
Astronomia	5	1	4	2,5
Cànons	11	2,3	5	3,2
Llengua Espanyola	11	2,3	2	1,2
Diversos	5	1	2	1,2
Física	3	0,6	2	1,2
Química	1	0,2	—	—
Matemàtiques	4	0,8	3	2
Acadèmia-Art	8	1,7	6	3,8
Grec	3	0,6	1	0,6
Hebreu	1	0,2	—	—
Literatura educativa	5	1	—	—
Literatura espanyola	4	0,8	2	1,2
Economia	5	1	—	—
Literatura de creació	3	0,6	—	—
Polèmica Cultural	3	0,6	—	—
Àrab	2	0,4	—	—
<i>Total</i>	492		155	

* La columna I recull la producció dels catedràtics; la II desagrega les publicacions aparegudes durant els anys que ocuparen la càtedra.

i trenta un religiosos —a més de vuit indeterminats— són xifres que ens revelen l'omnipresència eclesiàstica en els claustres. Els laics es concentren en la facultat de medicina, on havien desaparegut els clergues, i en lleis, sobretot cap a finals de segle. Les dificultats d'una reforma il·lustrada poden explicar-se, en part, per eixa clerical-

lització de les càtedres. A banda d'això, no fou València, llevat d'algunes excepcions, una via d'accés a millors llocs, com succeí a les universitats castellanes, potser pel fet de no gaudir de palanques d'ascens com foren els col·legis majors.

La producció intel·lectual del professorat valencià sembla estar a l'alçada d'altres universitats, si hem de jutjar per alguns testimonis coetanis. Les dades de què disposem —no es coneixen per a altres universitats— indiquen que un quaranta-tres per cent dels seus catedràtics, és a dir 121 sobre 286, publicaren llibres o impresos, fins a un total de 492. Dels qui escriviren, només 51 ho feren durant el període que ocuparen llurs càtedres, amb la subsegüent baixada de la producció un cop van haver assolit llurs fites. De nou hem d'exceptuar els metges o un jurista com Joan Sala, la producció del qual està relacionada amb la disciplina que imparteix.

Atenent a la cronologia d'aquests escrits, s'observa un ritme creixent fins a finals del regnat, amb un brusc ascens durant els anys setanta i vuitanta que va descendint lentament durant els anys posteriors. Sembla que la Il·lustració acadèmica s'inicia amb el segle, assoleix el seu màxim en els anys de Carles III, i descendeix després.

Producció dels catedràtics

Anys	1710	20	30	40	50	60	70	80	90	1800	10
Publicacions ...	2	10	20	35	43	53	113	89	40	31	28*

Hi hagué una ruptura en la Il·lustració, tot i que no fou abrupta. Moltes causes hi contribuïren...

LA POR DE FI DE SEGLE

Tan bon punt comença el regnat de Carles IV, esclata la Revolució Francesa. S'ha anomenat «el pànic de Floridablanca» els esforços que realitza el gran ministre il·lustrat per evitar-ne el contagi: els regiments de la frontera, el control en les duanes, la vigilància dels francesos residents en la Península —molts clergues acudiren a València, sota la protecció del bisbe Fabián y Fuero— o el potenciament de la vella Inquisició. Veritablement, la por fou característica essencial d'aquells temps i es perllongà fins a la caiguda de la monarquia absoluta; hom temia les noves idees i, per tant, les reformes es limitaven o s'orientaven a entrebancar llur penetració. Naturalment, es llegia i es coneixia el pensament francès polític o anticlerical i nou.

N'hi ha prou de resseguir algunes biblioteques finiseculars per percebre aquesta presència, la qual la censura no pogué tallar, ni tampoc l'índex inquisitorial de 1790, amb posteriors complements.

Godoy, que en les seues tardanes *Memorias* s'atribueix la política i la ciència del període, escriu que en la seua arribada «*al ministerio, puertas y ventanas las encontré muradas por el miedo de las luces a quien se atribuyeron los sucesos espantosos de la Francia*». Floridablanca havia suprimit gran part dels diaris i havia reduït acadèmies i tertúlies per tal d'evitar que es discutís sobre política. «*Yo —continua el Príncep de la Pau— logré en aquellos años ver abrirse las puertas a los buenos estudios.*» Millors de l'ensenyament o de les institucions culturals, nombroses traduccions i obres científiques, desenvolupament de les ciències i de les arts... Veritablement, el panorama no és tan afalagador com es vol donar a entendre. Les reformes es paraitzen i les idees són perseguides.

Procedent de l'etapa anterior, es posava fi a la reforma de la universitat oriolana amb els estatuts de 1790. En un principi, es pensà a suprimir-la, opinió que sostenia Campomanes. Més tard, se salvà de l'extinció, potser per la intercessió del comte de Floridablanca, deixeble d'aquella Universitat. El Consell s'inclinà aleshores cap a procurar separar-la dels dominicans, sota la protecció del seminari conciliar, dotat d'un pla d'estudis una mica més avançat. Finalment, les coses romandrien com estaven, amb els nous estatuts, sense que s'introduïssen majors novetats en les estatuts nous, que venien a consagrar, amb timidesa, les línies de la reforma carolina —ni el dret natural ni el públic entrarien en la facultat de lleis. Medicina ja havia desaparegut en 1783 d'aquella Universitat.

A València, l'aplicació del nou pla arribà fins a aquests anys. S'anaren adequant les càtedres o bé s'imprimiren els llibres necessaris per a l'ensenyament. En 1794, com en totes les altres on existia, se suprimí la docència del dret natural i de gents. Sota l'ègida del rector Blasco, que arribaria fins als anys de la Guerra de la Independència, la universitat continuà en la seua rutina. Salamanca, per aquestes dates, assolí els últims reflexos de la seua grandesa amb alguns personatges de talla mitjana, que es trobaren presents durant els primers períodes liberals, com són Ramon de Salas, Toribio Núñez, Martín Hinojosa... També entre els juristes acadèmics valencians hi hagué algunes figures de cert renom en la seua època. El dret a València havia lluit, sens dubte, en els anys anteriors, fora de la Universitat, amb Vicent Branchat, estudiós de la hisenda règia, o Josep Villarroya, advocat de l'orde de Montesa i gelós defensor dels seus privilegis o de les regalies del monarca. Ara en el claustre valencià sorgirà un romanista, Joan Sala, que es dedicarà a escriure manuals per a l'ensenyament, els quals tindran presència durant molts anys, fins a l'època liberal. En bona part, imita l'holandès Vinni i àdhuc el plagia en àmplies zones. Cap a finals de la seua vida, redactà la més original de les seues obres: la

Ilustración del derecho real de España, la qual aparegué en 1803 i es mantingué, amb posteriors adaptacions en els plans posteriors, fins i tot amb els liberals. Fins a aquella data, només els aragonesos Ignacio Jordán Asso y del Río i Manuel de Miguel y Rodríguez havien escrit una obra de text, on es recollia el dret patri o hispànic, introduït en els plans de Carles III. La *Ilustración* de Sala és un original intent d'estructurar el dret reial en les seues diverses parts, civil, criminal i processal, amb gran claredat i ordre. Hi ha, així mateix, altres juristes en els claustres de finals de l'Antic Règim que mereixen ésser destacats, tot i que no foren homes d'estudi; imbuïts de les idees liberals, acabdillaren una facció renovadora en els claustres, per passar després a la vida pública durant els anys liberals. Cal esmentar Marià Liñan o Tomàs Traver, Nicolau Garelli —que intervingué en la redacció de la *Novísima Recopilación* de 1805 i fou després diputat, ministre i president del Tribunal Suprem— i Felip Benici Navarro, primer catedràtic d'economia política quan es creà aquesta càtedra, de tan pregon significat liberal en el pla de 1807. En la facultat de medicina, en la pràctica mèdica, hi ha un home d'indubtable categoria, Fèlix Miquel, que, a través de les seues explicacions i dels seus deixebles, eleva l'ensenyament mèdic; en canvi, la gran tradició anatòmica d'aquesta facultat s'enfonsaria amb la mort de Rafael Llombart Choza, que havia regentat la càtedra de 1752 a 1788. El seu fill Joaquim Llombart Català concorreria a l'oposició dos anys després, però fou nomenat un professor mediocre, Joan Baptista Poeta, el qual suposà la ruptura d'aquests estudis. En altres facultats, amb prou feines si es pot esmentar algun catedràtic: potser l'hebraïsta Francesc Pasqual Orchell, que després passaria als Reales Estudios de San Isidro a Madrid.

Tanmateix, existeixen fora de la universitat —fora del país— algunes figures notables, igual com en el període anterior. Antoni Ponz, per exemple, que en el seu recorregut pels pobles d'Espanya realitza una acurada descripció de les seues esglésies i dels seus monuments, com a catàleg o memòria última de l'Antic Règim; o el militar i matemàtic Gabriel Ciscar, continuador de Jordi Juan en aquests camps, autor també d'un *Poema físico-astronómico*, de clar gust il·lustrat. En el camp eclesiàstic, a més del clergue constitucionalista Antoni Bernabeu, cal destacar els dos germans Villanueva, especialment, com a diputat a Cadis, Joaquim Llorenç Villanueva, de tendència jansenista, el qual ens ha llegat escrits d'extraordinari interès sobre la seua vida i les seues idees. Jaume recollí en diversos volums nombrosos documents medievals en el seu *Viaje a las iglesias de España*. Del bàndol afrancesat i anterior en el temps, fou Joan Sempere i Guarinos, el qual havia publicat un vast *Ensayo de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, que continuava les biblioteques de Nicolás Antonio, així com la seua història sobre vincles. En aquesta darretra etapa, aparegué la seua *Biblioteca económico-política*, a més d'altres escrits, igual com la seua tardana *Historia del derecho español*. Molts foren els valencians absents

durant aquests anys; alguns, després dels enfrontaments que sostingueren a fi d'establir el règim liberal, marxaren cap a l'exili, per bé que aquesta és una altra qüestió. Però, ¿no oferia el país perspectives a aquells que excel·lissen en les ciències i en les lletres? ¿Hi hagué una certa emigració intel·lectual durant tota la centúria, a més de l'exili polític a què alguns es veieren forçats?

La Universitat, és clar, significava escasses possibilitats, tant pels seus llocs reduïts com per la dificultat d'accedir-hi, per a les ments més brillants de la Il·lustració. Ni tan sols el rector perpetu Blasco havia assolit els seus desigis fàcilment: a començaments de segle aconsegueix obrir el jardí botànic i pugna per la construcció d'un teatre anatòmic, d'acord amb els preceptes del pla. L'ensenyament de grec o d'altres llengües no reïx. Durant aquests anys, l'autoritat central, més que ocupar-se del desenvolupament dels estudis —tot i que Godoy opina altrament—, es troba engegada per la por i el recel. Quan, en 1801, té lloc l'alçament dels camperols en l'Horta de València, Godoy tem que siga un parany del poderós Napoleó.

En un àmbit més general, tampoc hi ha grans indicis d'una atmosfera il·lustrada. L'aparició del «Diario de Valencia», en 1790, no pot considerar-se una prova fefaent, tot i que els seus editors pretenien despertar el gust per l'estudi i contribuir a la «general Il·lustración». Comencen a circular notícies i dades per capes més àmplies, si bé a penes cap qualificar-lo de divulgador de les idees il·lustrades. Uns anys més tard, entre 1797 i 1798, es publicà «El Correo de Valencia», de vida efímera. A Alacant, caldrà esperar fins 1817 per a l'aparició del «Diario de Alicante» —tot i que abans, en els anys d'ocupació francesa de la capital, s'hi publicava el «Diario de Valencia» en versió liberal, enfront de l'edició afrancesada, que continuava apareixent en la ciutat d'origen. En qualsevol cas, el periodisme o les revistes científiques són força posteriors.

Una Universitat decadent, en un ambient que tampoc no exigia noves idees —si no eren polítiques, que iniciaven la preparació de la revolució—, domina l'escena de finals de segle. El poder central no estava interessat a continuar les reformes de l'anterior regnat; encara més, si introdueix algun canvi, l'orienta cap a la prevenció contra les noves idees. Així, per exemple, en 1802 el marquès de Caballero modifica l'ensenyament en les facultats de lleis peninsulars, a fi d'evitar l'excés d'advocats, allargant i posant més dificultats en els estudis, alhora que vigila la difusió de les idees revolucionàries. La nova regulació de la facultat de lleis consistiria en quatre anys de batxiller, adreçats a l'aprenentatge del dret romà; després, en la llicenciatura, quatre més adreçats a dret patri, i és aquí on rau la seua novetat, tot i que podien substituir-se dos per institucions de dret canònic, els quals, juntament amb dos de passant en el despatx d'algun advocat, completaven els deu. Dues càtedres es dedicarien al dret reial o patri, les quals exposarien un compendi —el d'Asso i De Manuel—, i els nou llibres de la *Nueva Recopilación*, la primera, mentre que hom

dedicaria a les lleis de Toro i a la *Curia filípica* —obra processal de Juan de Hevia Bolaños— la segona càtedra, així com a l'estudi de la història del nostre dret. ¿Què significava aquesta reforma, a més d'allargar i endurir els estudis de lleis? Sens dubte, una atenció més gran al dret hispànic o patri, davant d'un *curriculum* basat en el de Roma. La Il·lustració pretenia que el jurista es limitara al dret que s'aplicava en els tribunals i que havien modificat els darrers monarques, amb vista a una modelació més moderna i racional del món jurídic. Aquesta tendència s'intensificaria en les reformes següents, les il·lustrades, i molt més en les liberals.

Encara a finals del regnat de Carles IV, el marquès de Caballero verificà un altre canvi en els estudis, el qual unificà totes les facultats peninsulars. Suprimí les facultats més reduïdes —entre les quals Oriola— i intentà aplicar el model de Salamanca a totes les altres del regne. Un mateix nombre de cursos, unes mateixes assignatures i uns mateixos manuals, que s'ensenyarien en les onze que subsistiren. En lleis, se segueixen les línies de l'anterior reforma, i s'hi afegeix una nova disciplina, l'economia política, a partir de les obres d'Adam Smith i de Say; en cànons, hom insisteix en autors regalistes i conciliaristes. En teologia, s'intenten equilibrar tendències tomistes amb altres escoles, mentre que en medicina s'adopten les novetats introduïdes uns anys abans en els col·legis de cirurgia.

A València, a través dels seus claustres, copsem les greus dificultats amb què topen els professors a l'hora d'adaptar-se a les assignatures o als llibres; la introducció de les acadèmies escolars —institució nova a València, destinada a aprendre a disputar— origina aldarulls fins que hi intervé el governador de la Sala del Crim de l'Audiència. En qualsevol cas, era la vigília dels alçaments contra l'exèrcit francès i no hi hagué temps perquè funcionés la nova disciplina. Arriben els anys difícils en què els estudiants han de marxar a la guerra, en què els francesos assetgen primer i ocupen posteriorment la ciutat. Comença la revolució, que s'estendria, amb alts i baixos, durant les dècades següents.

Conclou una època il·lustrada i s'inicien els camins cap al liberalisme. La Il·lustració havia servit, com en altres països, per a preparar l'Edat Contemporània: un sentit de llibertat, en el pensament i en la conducta, unes possibilitats de canvi, limitades i moderades, trenquen ara els seus lligams i aprofundeixen cap a la revolució i la igualtat dels homes. Alguns continuarien aferrats a les velles institucions de l'absolutisme; d'altres, la major part dels il·lustrats, avancen cap a les noves idees liberals. El País Valencià constituïria una zona amb decidida voluntat liberal: les seues condicions socials, amb una burgesia notable i uns camperols que s'alineen en aqueixa direcció, expliquen les seues posicions. Alguns personatges de la Il·lustració apareixen compromesos amb les noves idees: el rector Blasco, tot i que no pogué assistir-hi, fou designat per les Corts de Cadis per a formar part de la comissió de reforma de l'ensenyament. Els catedràtics més avançats, com són ara Garelli, Tra-

ver, Navarro, Liñán, etc., estan en primera línia, juntament amb els germans Villanueva o —en el bàndol afrancesat— Joan Sempere i Guarinos. Havia començat una època nova. La Il·lustració valenciana ha d'ésser entesa des de perspectives culturals més àmplies: havia significat un esforç de les persones i del poder, per a renovar i apuntalar la vella monarquia, però també conduïa a la seua destrucció.

HISTÒRIA
DEL PAÍS VALENCIÀ

Volum
IV

**L'ÈPOCA BORBÒNICA
FINS A LA CRISI DE L'ANTIC RÈGIM**

per
**SALVADOR ALBIÑANA
MANUEL ARDIT
JOAQUÍN BÉRCHEZ
ENRIQUE GIMÉNEZ
TELESFORO HERNÁNDEZ
ISABEL MORANT
VÍCTOR NAVARRO
JOSÉ MANUEL PÉREZ GARCÍA
MARIANO PESET
JESÚS PRADELLS
MARÍA CRUZ ROMEO
FRANÇOIS SUREDA**

Coordinació i introducció:
MANUEL ARDIT

**edicions 62
Barcelona**

HISTÒRIA DEL PAÍS VALENCIÀ

Obra en cinc volums sota la coordinació general d'Ernest Belenguer

I. PREHISTÒRIA I ANTIGUITAT. ÈPOCA MUSULMANA

II. DE LA CONQUESTA A LA FEDERACIÓ HISPÀNICA

III. DE LES GERMANIES A LA NOVA PLANTA

IV. L'ÈPOCA BORBÒNICA FINS A LA CRISI DE L'ANTIC RÈGIM

V. ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

Disseny de l'obra: Enric Mir.
Il·lustració: Josep Cruañas.

Primera edició: març de 1990.

© per la introducció: Manuel Ardit, 1990.

© pel text: Salvador Albiñana, Manuel Ardit,
Joaquín Bérchez, Enrique Giménez, Telesforo
Hernández, Isabel Morant, Víctor Navarro,
José Manuel Pérez García, Mariano Peset,
Jesús Pradells, María Cruz Romeo, François
Sureda, 1990.

© d'aquesta edició (incloent-hi el disseny de la coberta):
Edicions 62, s.a., Provença 278, 08008-Barcelona.

Dipòsit legal: B. 3.243-1990.

ISBN: 84-297-2881-3 (obra completa).

ISBN: 84-297-3090-7 (volum IV).

SUMARI

INTRODUCCIÓ, per Manuel Ardit	7
-------------------------------------	---

L'ÈPOCA BORBÒNICA FINS A LA CRISI DE L'ANTIC RÈGIM

PRIMERA PART: ECONOMIA I SOCIETAT	17
---	----

1. LA DEMOGRAFIA VALENCIANA DEL SEGLE XVIII, per José Manuel Pérez García	19
2. L'AGRICULTURA DEL SET-CENTS. ENTRE LA TRADICIÓ I EL CANVI, per Manuel Ardit	35
Les diferents condicions socials de la pagesia	35
Senyoriu i reialenc	35
Els entrebancs del mercat de la terra	39
Els tipus d'explotació	41
Les tècniques i els conreus	42
El pes, encara important, de l'agricultura tradicional	42
El progrés dels conreus intensius i comercials	46
La ramaderia i els recursos complementaris de l'economia camperola	52
La conjuntura agrària durant el set-cents	55
Evolució de la producció	55
Altres indicadors de la conjuntura agrària	60

La societat rural	62
Les condicions materials de la pagesia	62
L'endeutament	64
La família i la comunitat camperola	66
3. INDÚSTRIA GREMIAL, MANUFACTURES I COMERÇ, per Telesforo Hernández	71
Indústria rural i protoindústria: dues situacions prèvies	71
Extensió i nivell de col·locació de les manufactures tèxtils	73
Els tèxtils menors: l'espardenyeria, la corderia i la llata	84
La ceràmica, el paper i els aiguardents	89
El domini de les corporacions gremials: un model a utilitzar	98
Artesanies en crisi i competència estrangera	106
4. LA SOCIETAT VALENCIANA DEL SEGLE XVIII. CANVI I CONFLICTE, per Isabel Morant	111
L'herència del passat	111
El privilegi de la noblesa	115
Rics i pobres al camp	119
La riquesa dels comerciants	125
El difícil equilibri dels treballadors urbans	128
Classes socials i desenvolupament econòmic	134
La societat i les institucions	140
Una societat en conflicte	144
L'equilibri impossible	148

SEGONA PART: ESTRUCTURA INSTITUCIONAL I ESDEVENIMENTS POLÍTICS

153

1. LA GUERRA DE SUCCESSIÓ I LA NOVA PLANTA AL PAÍS VALENCIÀ, per Jesús Pradells	155
Conflicte internacional i guerres civils	155
L'impacte de la Guerra de Successió a València	157
Austriacistes i borbònics davant d'una societat dividida	160
Ciutats, viles i llocs	167
La Nova Planta al País Valencià	169
2. L'ADMINISTRACIÓ BORBÒNICA A VALÈNCIA. UNA ADMINISTRACIÓ MILITARITZADA, per Enrique Giménez	173
Els primers passos de l'administració borbònica a València	173

L'administració de guerra	176
El Reial Acord	179
La intendència	182
L'administració local i territorial	183
La subjecció del país	189
3. LA CRISI POLÍTICA DE L'ANTIC RÈGIM (1793-1813), per Manuel Ardit	195
De l'economia moral al programa polític (1793-1808)	195
Guerra i crisi econòmica	195
Les classes subalternes i els avalots urbans	198
La burgesia agrària i la protesta rural	202
La conjuntura de 1808	205
L'alçament popular	205
El llenguatge i la praxi política	208
La lluita pel poder	208
Les formulacions i les actuacions polítiques	209
La dominació francesa	212
4. LA CRISI POLÍTICA DE L'ANTIC RÈGIM (1814-1833), per María Cruz Romeo	215
Ferran VII, rei absolut	215
La societat restaurada	218
La revolució de 1820	225
La revolució institucionalitzada	229
Els límits de la revolució	233
La Dècada Ominosa: monarquia absoluta, liberals i ultres	237
TERCERA PART: DE LA IL·LUSTRACIÓ AL ROMANTICISME	243
1. UNIVERSITARIS I IL·LUSTRATS, per Mariano Peset i Salvador Albiñana	245
Llibres i lectures	246
Les universitats valencianes en temps dels Borbons	253
L'esplendor il·lustrada	262
La por de fi de segle	271
2. LA CIÈNCIA IL·LUSTRADA, per Víctor Navarro	277
Las ciències físico-matemàtiques	278
Les ciències biomèdiques	287
Altres àrees científiques	294
3. LITERATURA I SOCIETAT, per François Sureda	297
Literatura dramàtica i públic	297

4. CULTURA ARTÍSTICA: ENTRE LA TRADICIÓ I LA NOVETAT, per Joaquín Bérchez	327
Ambient cultural i artístic a començaments del segle XVIII	327
Art, matemàtics i acadèmies	327
Presència italiana	330
Conrad Rudolf i la façana de la catedral	331
La remodelació barroca dels Sants Joans	333
El vessant clàssic	335
Cruilla cultural i artística en les dècades centrals del segle	337
Arquitectura i llegat matemàtic. La seva concreció vernacle	338
Vitalitat constructiva i pietat religiosa	341
Pintura i escultura	342
De l'escultura a l'ornament arquitectònic	343
El procés pictòric: de Palomino a Josep Vergara	347
La Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles i l'art valencià	352
Arquitectura i academicisme il·lustrat: els primers arquitectes acadèmics	354
Control acadèmic i arquitectes forans	358
Els deixebles acadèmics	360
L'escultura acadèmica i el seu exercici liberal	364
La pintura acadèmica	370
Bibliografia	377
Índex de làmines	411
Índex de noms	415